

пал. 11 — 1-й пал. 13 ст. належала Полацкаму княству як фарпост і цэнтр феадалнага ўладальніцтва ў Ніжнім Падзвінні. Насельніцтва складалася з латгалаў і славян. Упершыню ўпамінаецца ў «Хроніцы Лівоніі» Генрыха Латвійскага пад 1209 як багатая княжацкая рэзідэнцыя з некалькімі праваслаўнымі царквамі і як цэнтр удзела на чале з кн. Усеваладам, падпарадкаванага Полацку. У 1209, 1214 і 1215 на горад нападлі крыжакі, разрабавалі і спалілі яго. Пасля смерці Усевалада ў 1230 Г. перайшоў пад уладу рымскага епіскапа. Пасля 14 ст. Г. ў пісьмовых крыніцах не ўпамінаецца.

Літ.: Генрих Латвійскі. Хроніка Лівоніі. 2 изд. М.; Л., 1938; Valdis F. Jersika. Rīga, 1940; Штыхов Г. В. Города Полоцкой земли (IX—XIII вв.). Мн., 1978; Ермолович М. Старожитная Беларусь: Полоцки і новагародскі перыяды. Мн., 1990.

Г. М. Семянчук.

ГЕРЦЭН Аляксандр Іванавіч [літ. псеўд. Іскандэр; 25.3(6.4).1812, Масква — 9(21).1.1870], рускі пісьменнік, публіцыст, філосаф, рэвалюцыянер, адзін з пачынальнікаў рэв. дэмакратызму. Вучыўся ў Маскоўскім ун-це (1829—33). Духоўнае развіццё адбывалася пад уплывам дэкабрыстаў, вызв. ідэй рус. л-ры, франц. асветніцкай філосафіі і утопічнага сацыялізму. За ўдзел у студэнцкім рэв. гуртку арыштаваны (1834), быў у ссылцы. Вярнуўшыся ў Маскву (1842), напісаў шэраг прац па філосафіі («Дылектантызм у навуцы», «Пісьмы пра вывучэнне прыроды» і інш.), раман «Хто вінаваты?» (1845—46), апавесці «Доктар Крупаў» (1847), «Сарока-зладзейка» (1848) і інш. З-за праследаванняў царызму выехаў за мяжу (1847), зблізіўся з еўрап. рэвалюцыйным рухам. У 1853 заснаваў у Лондане вольную рус. друкарню, выдаваў альманах «Полярная звезда» (1855—69) і газ. «Колокол» (1857—68, з М. П. Азаровым). Пасля паражэння рэвалюцыі 1848 у Францыі расчараваўся ў рэв. магчымасцях Зах. Еўропы і свае спадзяванні на пераход да сацыялізму звязваў з рус. рэв. рухам і сялянскай абшчынай. У яго творч., асабліва ў мемуарах «Былое і думы» (1852—68), раскрыта цалая эпоха духоўнага развіцця рус. інтэлігенцы і асабіста эвалюцыя пісьменніка ад рамантызму, асветніцтва і гуманізму да крытычнага рэалізму, антрапалагічнага матэрыялізму, разумення дыялектыкі як «алгебры рэвалюцыі». Заканамернасці гіст. развіцця ён шукаў у аб'ектыўных умовах грамадскага жыцця, у барацьбе паміж прывілеяваным і прыгнечаным класамі і канфліктах паміж асобай і сац. асяроддзем. Асноўнай рухаючай сілай гісторыі, на яго думку, з'яўляецца народ, а творчая чалавечая асоба выяўляе яго інтарэсы, памкненні, ідэалы. Абгрунтаваў самабытнасць рус. гісторыі, даследаваў рэв. рух у Расіі, крытыкаваў капіталіст. шлях развіцця — бурж. дэмакратыю, марыў пра стварэнне агульнаславянскай канфедэрацыі, якая можа ўзнікнуць у выніку сумеснай барацьбы супраць сац. і нац. прыгнёту ў Расіі і Аўстра-Венгрыі. Падтрымліваў нац.-вызв. рух у Польшчы, Бе-

Да арт. Герой Сацыялістычнай Працы. Зорка Героя.

К. В. Герчык.

ларусі і Літве, выступаў за нац. самавызначэнне беларусаў. Яго выданні ў вольнай рус. друкарні распаўсюджваліся на Беларусі, а газ. «Колокол» паведамляла пра бяспраўнае становішча бел. сялянства, дэспатызм памешчыкаў, бюракратыі і арміі. Народніцкая і рэв.-дэмакр. ідэі Г. паўплывалі на станаўленне светапогляду Ф. Багушэвіча, А. Гурыновіча, інш. класікаў бел. л-ры, публіцыстаў газ. «Наша ніва». Газ. «Бобруйскіх откликн» змясціла нарыс «Памяці А. І. Герцэна» (29.3.1912), у якім ананімна аўтар узнёс ла пісаў пра Г. як пра сацыяльнага мысліцеля і рэвалюцыянера, які магутным словам свайго «Колокола» заклікаў усіх, хто мае жывую душу, да барацьбы з прыгонніцтвам, абскурантызмам, «за светлыя ідэалы палітычнай і сацыяльнай справядлівасці». Газета падкрэслівала, што для прыгнечаных і прыніжаных «Колокол» быў «апошні апеляцыйнай інстанцыяй, калі ўсе інш. шляхі былі зачынены». Газета друкавала таксама інфармацыю пра 100-гадовы юбілей Г. (17.3 і 5.4.1912). У Сав. Беларусі цікавасць да спадчыны Г. стымулявалася даследаванням рэв.-дэмакр. руху ў Расіі і яго ўплыву на бел. грамадскую думку, асабліва ў 1930—50-я гады. У перакладзе на бел. мову ў БССР выданыя «Былое і думы» (т. 1, ч. 1—2, 1940), кн. «Мастацкія творы» (1941). Газеты «Звязда» і «Советская Белоруссия» (16.4.1952), час. «Бальшавік Беларусі» (1952.

№ 4) і інш. выданні апублікавалі артыкулы пра літ. і рэв. дзейнасць пісьменніка. У артыкулах на гісторыка-краязнаўчую тэматыку (Беларусь. 1956. № 9; Польшча. 1957. № 8; Народная асвета. 1970. № 1; Неман. 1975. № 4) раскрыта сувязь пісьменніка, яго твораў і выданняў з вызв. рухам на Беларусі.

Тв.: Собр. соч. Т. 1—30. М., 1954—66.

Літ. Леані У. І. Памяці Герцэна // Тв. Т. 18 (Полн. собр. соч. Т. 21); Літаратурное наследство. Т. 39—42, 61—64. М., 1941—58; Кісялёў Г. З думай пра Беларусь. Мн., 1966.

У. М. Кохан. **ГЕРЧЫК** Канстанцін Васілевіч (н. 27.9.1918, в. Сорагі Слуцкага пав. Мінскай губ., цяпер Слуцкі р-н), генерал-палкоўнік (1976). У Чырв. Арміі з 1938. У Вял. Айч. вайну на Зах., Бранскім, Цэнтр., 1-м і 4-м Укр. франтах: нач. штаба палка, брыгады. Удзельнік баёў пад Бабруйскам, Рославам, Бранскам, Варонежам, Курскам, Львовам, Кракавам, Прагай. Скончыў Артыл. акадэмію імя Дзяржынскага (1950). Да 1976 у Сав. Арміі. Дэп. Вярх. Савета БССР у 1975—80.

ГЕРШУНІ Рыгор Андрэевіч [сандр. Іскакаў-Іцкаў Герш; 17(29).9.1870, г. Шаўляй, Літва — 16(29).3.1908], расійскі сацыяліст-рэвалюцыянер, адзін з заснавальнікаў і лідэраў партыі эсэраў. У 1895—98 вучыўся ў Кіеўскім ун-це. З 1898 у Мінску, адзін са стваральнікаў *Робчай партыі палітычнага вызвалення Расіі*. Гуртаваў вакол сябе асоб, схільных да тэарыст. дзеянняў. У сак. 1900 арыштаваны, але восенню адпушчаны на волю. У лют. 1901 пакінуў Мінск, перайшоў на нелегальнае становішча і цалкам прысвяціў сябе рэв. справе. У 1901 стварыў Баявую арг-цыю эсэраў. Арганізаваў забойствы міністра ўнутр. спраў Расіі Дз. С. Сіпягіна (1902) і уфімскага губернатара М. М. Багдановіча (1903), замах на жыццё харкаўскага губернатара І. М. Абаленскага (1902). У 1903 арыштаваны і зняволены ў Петрапаўлаўскую крэпасць. У пач. 1904 прыгавораны да пакарання смерцю, пазней заменена па жыццёвым зняволеннем. У 1905 пераведзены ў Акатуйскую турму (Усх. Сібір), адкуль у 1906 праз Кітай і ЗША уцёк у Зах. Еўропу.

Літ.: Гусев К. В. Партия эсеров: от мелкобуржуазного революционаризма к контрреволюции: Ист. очерк. М., 1975; Солошенко В. И. Большевики в борьбе с мелкобуржуазными партиями в Белоруссии (1903 — март 1917 гг.). Мн., 1981.

У. Я. Казлякоў.

ГЕТА (італьян. ghetto, getto), ізалюваная частка горада, адведзеная ўладамі для пражывання яўрэяў. Назва з'явілася ў 16 ст., відаць, у Італіі, але Г. існавалі ў шмат якіх еўрап. краінах яшчэ і раней. У царскай Расіі Г. не было. У перыяд 2-й сусв. вайны 1939—45 у шэрагу гарадоў Усх. Еўропы былі створаны Г., ператвораны нацыстамі ў лагеры знішчэння яўр. насельніцтва. У Вял. Айч. вайну на акупіраванай тэрыторыі Сав. Саюза Г.—раёны гвалтоўнай ізалюцыі яўрэяў.

У Г. на тэрыторыі Беларусі былі сагнаны сотні тысяч яўрэяў — жыхароў Беларусі, а таксама Германіі, Польшчы, Чэхіі і Славакіі, Аўстрыі, Францыі, Галандыі, Венгры і інш. Тэрыторыя Г. звычайна абносілася калючым дротам, ахоўвалася войскам; самавольны выхад па-за межы Г. пагражаў смерцю. Знявольныя павінны былі насіць на вопратцы апазнавальныя знакі: паўкруглыя жоўтыя латы для ўсіх, чырвоныя — для тых, каго выкарыстоўвалі на работах, зялёныя — для ўтрыманцаў. У некаторых Г. — гэта былі шасціканцовыя зоркі жоўтага колеру на грудзях і спіне.

На Беларусі было больш за 100 Г.: самае вялікае ў Мінску (100 тыс. чал.), Брэсце (34 тыс.), 2 у Бабруйску (20 тыс.), Віцебску (20 тыс.), Барысаве (10 тыс.), Ваўкавыску (10 тыс.), 4 у Гомелі, па 2 у Гродне і Жлобіне, у Азёрах Скідзельскага р-на, Астрыне Васілішкаўскага р-на, Баранавічах, Беразіно, Браславе, Буда-Кашалёве, Быхаве, Бягомлі, Валожыне, Воранаве, Гарадку, Глыбокім, Дамачаве, Дзісне, Дзятлаве, Докшыцах, Дрыбіне, Дрысе, Дунілавічах, Ельску, Іванаве, Івацэвічах, Калінкавічах, Карме, Клецку, Клімавічах, Кобрыне, Косаве, Краснаполлі, Крупках, Крычаве, Лепелі, Лёзне, Лідзе, Лунінцы,

Ляхавічах, Магілёве, Мазыры, Маладзечне, Маларыце, Міёрах, Міры, Навагрудку, Нясвіжы, Оршы, Паставах, Пінску, Паллацку, Поразаве, Пухавічах, Рагачове, Радашковічах, Ракаве, Радашковіцкага р-на, Расонах, Рудзенску, Рэчыцы, Сапоцкіне, Скідалі, Слуцку, Смалявічах, Смаргоні, Століне, Стоўбцах, Ушачах, Шклове, а таксама ў вёсках Бабінічы Ветрынскага, Вішнева Валожынскага, Галынка Зэльвенскага, Заастравечча Клецкага, Скародня Сталінскага р-на, Ілья, Калдычэва Баранавіцкага, Лахва Лунінецкага, Лунна Мастоўскага, Лужкі Пліскага, Моўчадзь Гарадзішчанскага, Напраснаўка Горацкага, Опса Браслаўскага, Сіняўка Клецкага, р. п. Тамашоўка Дамачаўскага, в. Тучын Радашковіцкага раёнаў і інш. За гады акупацыі ў Беларусі загінула каля 400 тыс. яўрэяў (большасць з іх — вязні Г.). У цяжкіх умовах у Г. ўзнік антыфашысцкі рух. Адны з першых праявілі сябе падпольшчыкі ў мінскім Г. Падп. антыфаш. групы былі ў Бабруйскім, Баранавіцкім, Брэсцкім, Гродзенскім і іншых Г. Яны наладжвалі сувязі з падп. антыфаш. к-тамі па-за межамі Г. і выконвалі іх заданні. Удзельнікі груп супраціўлення прымалі ўдзел у сабатажы на прадпрыемствах, якія абслугоўвалі ням. армію, псавалі станкі, абсталяванне, сыравіну. Па заданні партызан рамантавалі або майстравалі зброю і ўзруўныя ўстройства, збіралі медыкаменты, адзенне і інш.

У Г. распаўсюджваліся лістоўкі, якія паведамлялі пра падзеі на франтах, дзеянні партызан і падпольшчыкаў. У многіх Г. напярэдадні падрыхтоўкі фашыстамі масавых расстрэлаў адбываліся паўстанні: у Нясвіжы (22.7.1942), Міры (9.8.1942), Лахве і Тучыне (3.9.1942), Клецку (21.7.1943). Узброенае супраціўленне ворагу аказвалі вязні Г. ў Глыбокім, Кобрыне, Навагрудку. У час паўстання ў Лахве выведзеная на расстрэл калона вязняў кінулася на канвой: загінула каля 2 тыс. чал., але 600 здолелі вырвацца, яны працягвалі барацьбу з ворагам у партыз. атрадах. Паміж Г. і партыз. фарміраваннямі была наладжана сувязь. Сувязныя забіралі падрыхтаваную для іх зброю, боепрыпасы, медыкаменты, выводзілі людзей. У Г. знаходзілі прытулак партыз. сувязныя. Тысячы вязняў Г. папоўнілі рады партызан. Яўрэі з мінскага Г. сталі асновай або ў значнай ступені папоўнілі 9 партыз. атрадаў і 1 батальён. У некаторых нас. пунктах Беларусі на месцах былых Г. пастаўлены абеліскі або памятныя знакі. У 1992 зарэгістравана Бел. асацыяцыя яўрэяў — былых вязняў Г. і нацысцкіх канцлагераў.

Літ.: Смоляр Г. Мстители гетто. М., 1947; Гай Д. Десятый круг. М., 1991; Черная книга... Киев, 1991; Шерман Б. П. ...И ужаснулась земля. Барановичи, 1990; Арад И. Холокост. Катастрофа европейского еврейства (1933—1945). Иерусалим, 1990; Шульмейстер Ю. А. Гитлеризм в истории евреев. Киев, 1990.

А. З. Гольдзін, Э. Р. Іофе.

ГЕТМАН (польск. hetman ад ням. Hauptmann), галоўны начальнік над узброенымі сіламі дзяржавы ў ВКЛ і Польшчы ў 15—18 ст. У ВКЛ чын Г. вядомы з канца 15 ст., аднак поўнае вызначэнне яго функцый і юрыд. афармленне гетманства як дзярж. пасады звязана з менскай ухвалай Жыгімонта I Старога за 1507. Вялікі князь як непасрэдны кіраўнік дзяржавы і войска прызначаў замест сябе Г., надзеленага дыктатарскімі паўнамоцтвамі: ён мог караць падначаленых за парушэнне дысцыпліны, гвалт над насельніцтвам і г. д. Права Г. ў дачыненні да войска канчаткова ўнармавала «Вайсковая ўстава» 1511 і ўхвала сойма 1516. Існавалі пасады Г. найвышэйшага (у 17—18 ст. ён называўся вялікім) і паявога. Паводле Статутаў ВКЛ іх маглі займаць толькі падданыя ВКЛ. У час Лівонскай вайны 1558—83 пасада Г. найвышэйшага стала па жыццёвай. Атрымаўшы дадатковыя абавязкі, Г. набыў функцыі ваеннага міністра: ён мусіў камплектаваць узброеныя сілы, распараджацца сярэбшчынай, назіраць за станам памежных замкаў і інш. З 17 ст. гэтыя задачы сталі гал. абавязкам Г. Стварцаць войска Г. мог толькі на падставе лістоў вял. князя, прысланых для наймання жаўнераў. Без дазволу манарха вял. Г. не мог праводзіць ніякіх перамоў з непрыяцелем. Поўная гетманская ўлада, уключаючы права суда і смяротнага пакарання, распаўсюджвалася толькі на войска, непасрэдна падпарадкаванае Г. Звычайна гэта былі наёмнікі, а таксама прыватныя і павятовыя харугвы паспалітага

Der Gebietskommissar
in Nowogrodek
im Gen. Kom. Weiss-Ruthenen

RENDSCHREIBEN
an sämtliche Rayonbürgermeister
Gemeindebürgermeister
und Dorfältesten

Judenverordnung

- Mit dem Abschluss der Überführung der Juden des litauischen Landes in die Ghettos der Rayonstädte darf sich in den Gemeinden und Ortschaften sämtlicher Rayons des Gebiets Nowogrodek kein Jude mehr aufhalten.
- Ich weise deshalb sämtliche Gemeindebürgermeister und Dorfälteste an, jeden auftauchenden Juden sofort durch die Schutzmannschaften festzunehmen und nach Nowogrodek bringen zu lassen.
- Allein ausgenommen sind Juden, die sich im Besitz eines Ausweises des Gebietskommissars Nowogrodek befinden. Jedoch bitte ich jeden Ausweis genauestens auf seine Gültigkeit zu prüfen.
- Personen ohne Stern (Kennzeichen der Juden), die aber an ihrem Aussehen, als Juden erkennlich sind, bzw. in dem Verdacht stehen ihre Kennzeichen entlernt zu haben, sind ebenfalls festzunehmen und in das Ghetto Nowogrodek einzuliefern.

DEZ
TRAUB
Schelkomsissar

АКРУЖНЫ КАМІСАР
у Навагрудку
Ген. Ком. Беларусі

АБЕЖНІК

Ад усіх Районных Бурмістроў
Гмінных Бурмістроў
і Савіт.

Загад адносна жыдоў.

- З канчатковым прыводу жыдоў з усёго абшару у гэтыя дзеньні Гітэро, які адзіны жыд ня можа знаходзіцца у вёсках і гмінах пазагранічча Наваградскага Акружжа.
- Дзеянне гэтага загадаўнага ўсім гмінным Бурмістрам і Савітам номінальна на працягу жыдаў заразна затрымаць паліцыя і загадаць адправіць да Наваградка.
- Свабодна адпущанымі могуць быць жыды, якія маюць пасведчанне Акружнага Камісара Наваградскага. Аднак прашу номінальна пасведчанне дакладна праверыць адносна яго вартасці.
- Асобы без звестак (разназначанымі знамі жыдоў), якія адной па сваёму паняццю могуць быць прызнаны жыдамі, або падаротчыя, што сёння званы, павінны таксама быць затрыманымі і даступнымі у Наваградскаму каманду.

Аддзіла
ТРАУБ
Акружны Камісар